

Від протекціонізму до неопротекціонізму: нові виміри ліберального регулювання

АНОТАЦІЯ. У статті узагальнено основні змістовні засади політики протекціонізму. Обґрунтовано, що завуальований або напіввідкритий характер протекціонізму зразка ХХІ століття не підпадає під зафіксовані в документах СОТ класичні прояви протекціонізму, а тому подальша гібридизація його форм актуалізує необхідність їхньої класифікації з метою привертання уваги наукової спільноти до нових викликів глобальному регулюванню системи міжнародних економічних відносин. Встановлено, що протекціонізм у процесі глобалізації економіки перетворився з торгової політики, базованої на впровадженні тарифних обмежень, а пізніше і нетарифних інструментів захисту, у складний комплексний державний механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки у процесі глобалізації, що ми називаємо неопротекціонізмом.

Наведено класифікацію неопротекціонізму та виокремлено форми прояву кожного із його видів. З'ясовано країнові особливості політики неопротекціонізму. Встановлено, що гнучкість інструментарію реалізації політики неопротекціонізму, відсутність єдиного підходу до інтерпретації способів досягнення аносованих державою завдань, відмінності у пріоритетах і єдність цілей усіх інструментів, що полягають у стимулюванні відновлення економічного зростання, можуть розглядатись як детермінуючі ознаки нового регулювання. Виявлено, що втручання держави стає іманентною характеристикою ліберальної політики. Простежено, що неопротекціонізм з його гнучким інструментарієм стає політикою зниження асиметричності розподілу вигід від глобалізації і реакцією на глобальні дисбаланси, що вкотре підкреслює тезу про те, що участь держави в регулюванні економічних процесів є об'єктивною реальністю, і ми стаємо свідками трансформації раніше оголошеного напрямку в бік дерегуляції в ререгуляцію.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Протекціонізм, неопротекціонізм, економічна політика, лібералізм, регулювання.

Постановка проблеми

Економічна нестабільність — це виклик, який породжує прагнення держав вдаватися до протекціоністських заходів з метою стабілізації національних економік. Застосування протекціоністських заходів надає економіці нового змісту. Водночас необхідно наголосити, що протекціонізм з його можливостями адаптування економіки до несприятливих умов на світових ринках є хоча і є важливою, але все ж тільки

¹ Панченко Володимир Григорович — кандидат історичних наук, директор «Агентства розвитку Дніпра». Сфера наукових інтересів: дослідження міжнародної економічної політики, зокрема, економічного націоналізму та економічного патріотизму. Електронна адреса: crossroads077@gmail.com

Резнікова Наталія Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, професор кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів: дослідження проблем економічної глобалізації, міжнародної економічної безпеки, міжнародної економічної політики, глобальних проблем світового господарства. Електронна адреса: r_nv@ukr.net

складовою частиною системи забезпечення життєдіяльності суспільства. Для стабілізації ситуації використовуються також інші чинники, які в ході взаємодії працюють на завдання, що мають вирішувати об'єкти протекціоністської політики.

Як свідчить практика, взаємопов'язаний і взаємообумовлюючий характер усіх чинників економічної політики сприяє формуванню здатної до динамічного пристосування змішаної економіки². Передусім йдеться про стабілізаційно-відтворювальну роль³ протекціонізму. Крім того, регулювання інвестиційних потоків захищає внутрішню економіку від несприятливих зовнішніх впливів, підвищує її здатність протистояти виникаючим дисбалансам. Протекціоністські заходи в цілому спрямовані на фіксацію основної мети протекціонізму — адаптації до нової економічної ситуації та відтворення економічного потенціалу держави⁴. Похідними є завдання з визначення та застосування інструментів впливу на об'єкти протекціоністської політики.

У пошуках компромісу вільного ринку та державного регулювання

Протекціонізм нерозривно пов'язаний з бюджетною, податковою і митною політикою країни, що разом є засобом макроекономічної стабілізації, застосування якого спрямоване на стимулювання або стримування діяльності зовнішнього сектора економіки. Визначальним при виборі напряму впливу є створення умов, за яких національна економіка через набуття конкурентоздатних характеристик, що виникають на основі формування відповідної структури внутрішнього господарства, забезпечує достатній рівень зовнішнього сектора, здатного витримувати виклики світових ринків. Як бачимо, протекціоністські заходи, що стосуються внутрішньої економіки, об'єктивно сприяють ефективності зовнішнього сектора, хоча такі заходи згідно з національною зовнішньоекономічною стратегією через монетарну та бюджетно-податкову політику мають вплив на весь спектр зовнішньоекономічної діяльності.

Змішана економіка, коли держава визначає критерії регулювання з метою встановлення балансу між інтересами бізнесу та потребами соціально-економічного розвитку країни, дає змогу віднайти раціональ-

² William K. Tabb, *Reconstructing Political Economy* (Taylor & Francis e-Library, 2002, URL: <http://stpml.org/wp-content/uploads/2015/03/POLITICAL-ECONOMY-Reconstructing-political-economy-the-great-divide-in-economic-thought.pdf>)

³ Simon J. Evenett (2010/b), "The Global Overview: Has Stabilisation Affected The Landscape of Crisis-Era Protectionism," in Simon Evenett, ed., *Will Stabilisation Limit Protectionism? The 4th GTA Report — A Focus on the Gulf Region* (Centre for Economic Policy Research, 2010), pp. 17–30.

⁴ The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20, Richard Baldwin and Simon Evenett (eds). Retrieved from http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/shared/iheid/31/Murky_Protectionism.pdf

ну структуру внутрішнього господарства і використати потенціал НДДКР. Таким чином досягається реалізація завдань постійного оновлення економіки, її сталого зростання, що неодмінно сприятиме підтриманню належного рівня національної безпеки. Інакше кажучи, державний протекціонізм покликаний надати підтримку національному бізнесові у конкурентній боротьбі на світових ринках. Заходи протекціонізму мають подвійну мету. По-перше, держава сприяє зростанню конкуренції у тих сферах і галузях, де можливості національних виробників порівняні з потенціалом закордонних економічних гравців або ж з причин абсолютної відсталості вітчизняних секторів, подальший розвиток яких неможливий без залучення досвіду, технологій і коштів зарубіжних виробників. По-друге, держава перекидає доступ до тих сфер і галузей, які, з одного боку, не готові до конкуренції, але, з іншого боку, діяльність яких безпосередньо пов'язана з потребами забезпечення національної безпеки взагалі та економічної, зокрема. Така діалектична єдність спроможна започаткувати процеси сталого національного розвитку (табл. 1).

Адже державний протекціонізм у такому випадку спонукає вітчизняних виробників до просування на міжнародні ринки в результаті освоєння технологій і сфер, що забезпечують отримання найбільшої частки доданої вартості. Зрозуміло, цього можна досягти за умови отримання доступу до передових технологій і перебування у конкурентному середовищі, що неодмінно створить передумови для саморозвитку. У цьому сенсі протекціонізм є інструментом формування державної структурної політики.

При виробленні протекціоністських заходів до уваги має братися реальний стан національної економіки у зв'язку з тим, що від цього залежить використання урядом певного набору інструментів та ресурсів⁵. Практика свідчить, що завдяки вищому потенціалу економічно розвинені країни захищають власні інтереси на внутрішньому і світовому ринках, використовуючи так званий випереджаючий протекціонізм. Це означає, що таким чином досягається безперервність економічного розвитку щоразу на новому виткові з урахуванням досягнень національного та світового науково-технічного прогресу та збереження домінуючого стану не тільки на ринках, а й загалом у світі. Крім того, розвинені країни, вимагаючи слідувати принципам лібералізму, захищають власний ринок заходами, що фактично суперечать задекларованим цілям глобалізованої економіки, тому що запроваджують високі митні збори, недосяжні для решти світу технічні вимоги, державне субсидування сільськогосподарських виробників та інших галузей, чия діяльність є складовою забезпечення високого рівня національної

⁵ *W.E. Takacs*, "Pressures for protectionism: An empirical analysis," *Economic Inquiry* 19 (4) (October 1981): 687–693.

Таблиця 1

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ КЛАСИЧНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ

Вид	Мета	Об'єкт впливу	Інструменти впливу	Тип протекціонізму	Види суміжних політик, спрямованих на реалізацію мету	Важелі регулювання	Рівень регулювання
Стратегічний	Стратегічний захист національних інтересів та/ або структурна трансформація національної економіки	Структура економіки	Структурна політика	Комплексний	Регуляторна Зовнішньоторговельна Бюджетна Фінансова Монетарна	Обмежувального / стимулюючого характеру Прямого/ непрямого впливу Цінові / нецінові	Національний
		Галузь сільськогосподарства	Сільськогосподарська політика	Аграрний	Регуляторна Фінансова Бюджетно-податкова Зовнішньоторговельна Структурна	Обмежувального / стимулюючого характеру Прямого/ непрямого впливу	Неурядові організації (Базельський комітет) Глобальний (ГАТТ/ГАТС) Інтеграційний (на рівні об'єднань (ЄС))
		Енергетична галузь	Енергетична політика	Енергетичний	Регуляторна	Цінові / нецінові	Державний
		Ресурсоемні галузі	Сировинна політика	Ресурсний	Технологічна		
		Високотехнологічна галузь	Технологічна політика	Технологічний	Фінансова		
		Фінансовий сектор	Інноваційна політика	Фінансовий	Регуляторна		
		Інвестиційна галузь	Інвестиційна політика	Інвестиційний	Грошово-кредитна Бюджетно-податкова		
Регулярний	Стратегічно-тактичний захист національних інтересів	Галузі «точок росту»	Структурна політика Інноваційна політика	Галузевий Інвестиційний	Бюджетно-податкова	Обмежувального / стимулюючого характеру Прямого/ непрямого впливу	Національний Регіональний
		Працевіткі галузі	Технологічна Бюджетно-податкова	Технологічний	Зовнішньоторговельна	Цінові / нецінові	
Ситуаційний	Тактичний захист національних інтересів	Промислова концентрація	Регіональна політика	Селективний	Бюджетно-податкова	Стимулюючого / обмежувального характеру Прямого впливу	Регіональний в межах держави
		Доходи населення	Соціальна політика		Грошово-кредитна	Цінові / нецінові	
		Міграція	Міграційна політика	Соціально-орієнтований	Регуляторна		

безпеки в широкому розумінні цих слів, а також витрачають значні кошти для підтримки власних експортерів. Т. Гордєєва, з посиланням на М. Джонсона, такий протекціонізм ідентифікує як прямий, коли фіксуються зловживання державними процедурами закупівлі, розробленими для захисту національних виробників від іноземної конкуренції) або прихований, що характеризується зловживанням національними стандартами або дискримінаційним застосуванням національного оподаткування для зниження конкурентоспроможності імпортованих товарів у порівнянні з вітчизняними⁶.

Такий підхід розвинених країн і масштаби їхнього втручання у промислову політику змушують у ході теоретичного осмислення робити адекватні висновки саме на підставі конкретних дій, а не декларацій і сміливіше заявляти про право та життєву необхідність для країн, що стали на шлях реформування, вдаватися до прямого державного регулювання особливо сфер, пов'язаних як з поточним забезпеченням життєдіяльності, так і перспективою розвитку внутрішнього господарства.

На нинішньому етапі як міжкраїнової взаємодії, як влучно зазначає О. Довгаль⁷, так і власне місцевої організації економічного життя «чистий лібералізм» і «чистий протекціонізм» відсутній. Варто підкреслити істотну, на наш погляд, різницю: якщо в суто теоретичному значенні ці дефініції можна назвати принципами реалізації економічної політики, то з точки зору практики на сьогодні вони є лише різними напрямками в площині регулювання взаємодії або конкуренції національної економіки у межах дво- або багатосторонніх взаємодій. Досвід розвинених і самодостатніх економік свідчить, що наявна тенденція до відкритості на засадах переваги вітчизняного законодавства, в яке імплементуються норми, вироблені під егідою міжнародних фінансових та економічних інститутів. Важливо також пам'ятати, що успіху досягають там, де роль національної економіки не нівелюється в системі глобальних планетарних відносин. Лише самодостатня економіка може віднайти баланс між відкритістю, що забезпечує внаслідок зниження торгових бар'єрів уникнення високого рівня внутрішніх цін і технічного застою, погіршення умов для експортерів (відповідно і бюджетних показників), а також неминучого напруження у відносинах з партнерами та зниження конкуренції у внутрішньому бізнесовому середовищі, з одного боку, та внутрішнім державним регулюванням, з іншого. Водночас нехтування «запобіжників» національного регулювання спричиняє розорення виробників, зрос-

⁶ Гордєєва Т. Міжнародні торговельні суперечки у сучасній регулятивній парадигмі // Міжнародна економічна політика. — 2013. — № 2 (19). — С. 101–125.

⁷ Довгаль О. А. Діалектика протекціонізму і лібералізму у зовнішньоекономічній політиці / О. А. Довгаль // Економіка розвитку. — Харків: ХНЕУ, 2004. — № 4 (32). — С. 31–35.

тання безробіття, зниження рівня життя громадян, а на прикладі деяких пострадянських країн можна спостерігати втрату цілих галузей промисловості, а також деіндустріалізацію.

Отже, лише поєднання переваг двох напрямів економічної політики забезпечить прогрес. Національний інтерес має визначити траєкторію, за якої у певних секторах економіки доцільне пониження торгових бар'єрів або навіть скасування їх. Та водночас варто розуміти, що така тактика не повинна набувати постійного характеру, адже це може спричинити відрив виробництва від реальної внутрішньої та глобальної кон'юнктури. Винятком можуть бути тільки окремі сектори економіки, безпосередньо задіяні на забезпеченні національної безпеки. Тобто, йдеться не про ігнорування відкритості та пов'язаної з нею глобальної взаємодії, а про темпи та конкретні форми інтеграції. Тому стратегією розвитку національної економіки мають постати питання раціонального поєднання принципів вільної торгівлі та державного протекціонізму. І велику помилку допускають там, де принцип відкритості набуває визначальних ознак і перетворюється на абстрактні переваги, яким приписують не властиві та недосяжні для реалізації способи досягнення саморегуляції. Такий підхід закінчується частковою або повною втратою економічного суверенітету, а в кращому випадку серйозною залежністю у системі світогосподарських зв'язків.

Зазначені загрози яскраво проявилися в практиці перетворень у країнах, які мали централізовану планову економіку. Як засвідчили результати, формування відкритої ринкової економіки насправді в цих країнах виявилось відірваним від реальної мети економічного розвитку інструментом конкурентної боротьби. Засади реформування за лекалами міжнародних фінансових інститутів (МВФ, СБ, СОТ, ЄБРР, ОЕСР) фактично набули значення інструментів деіндустріалізації. У підсумку група країн, що пішла шляхом, визначеним зазначеними інститутами, перетворилася на ринок збуту застарілої продукції, на об'єкт розміщення капіталу, коли основні фонди, надра і земля не мають ринкової вартості, а місцевий бізнес у зв'язку з нерозвиненістю та слабкістю, неспроможністю забезпечити довгострокові інвестиції не постав гідною конкуруючою силою. При цьому повністю ігнорується досвід нині високорозвинених в економічному сенсі країн, які у своєму розвитку пройшли етапи внутрішнього державного протекціонізму, що дало змогу уникнути збитків і руйнування національної економіки. Отже, висновок може полягати в тому, що процес реформування централізованих планових економік відбувався з наданням однозначної переваги ліберальному варіантові та нехтуванням засад державного протекціонізму, в результаті чого незворот-

них втрат зазнали визначальні національні інтереси у сфері безпеки та економічного потенціалу.

Національні інтереси як детермінанта неопротекціонізму

Втім, зрозуміло, що сучасні глобалізаційні процеси диктують умови, за яких не можливо проігнорувати світогосподарські зв'язки та розвивати повністю закрити економіку і відмовитися від переваг міжнародного розподілу праці. Як зрозуміло й те, що відмова від державного протекціонізму у формі захисту власної економіки тотожна фінансово-економічним збиткам від наслідування лише ліберальної парадигми ведення господарства. Тому при трансформації економіки дуже важливо проаналізувати як небезпеку, так і реально можливі позитивні наслідки від вжитих заходів. Дилема вимагає, як уже зазначалося, вироблення та дотримання балансу між відкритістю та необхідністю державної підтримки і захисту внутрішнього ринку на засадах науково обґрунтованого протекціонізму, в основі якого визначальним має бути, з одного боку, готовність традиційних бюджетно-організуючих галузей до конкуренції та, з іншого боку, формування національної політики реформ, спрямованої на спонукання внутрішніх виробників до роботи в умовах відкритої економіки.

Дуже важливо мати на увазі, що країни з колишньою плановою економікою розпочинають реформи та налагоджують зовнішню взаємодію, будучи у несприятливих і нерівних умовах, які характеризуються відволіканням ресурсів і недостатнім потенціалом для переходу на якісно інший рівень конкуренції. У цій ситуації важливо зосередитися на визначальних напрямках, які сприятимуть доступу до новітніх технологій, поліпшенню якості продукції, що у свою чергу підвищить її конкурентоздатність, залученню інвестицій. Тобто, йдеться про необхідність виходити передусім з власних інтересів, які мають органічно вписатися у режим взаємодії зі світовою економікою. Важливо осмислити шумпетерівську концепцію творчої деструкції, в руслі якої технічний прогрес, іноземні інвестиції відіграватимуть належну їм роль в осучасненні та започаткуванні нових технологій, відмові від неефективних і неконкурентоздатних галузей і створенні нових, здатних не тільки замінити старі, але й наростити прибуток за рахунок сучасних товарів і послуг. У цьому сенсі протекціонізм постає меркантильною формою лібералізованої економіки⁸, адже, з одного боку, використовуючи зарубіжний досвід і користуючись інвестиціями, тим самим, з іншого боку, вітчизняна економіка отримує передумови для

⁸ *Keith Rankin*, Mercantilist Reasoning in Economic Policy Making (Paper for the 2011 Conference of the New Zealand Association of Economists Wellington 29 June to 1 July 2011, URL: http://nzae.org.nz/wp-content/uploads/2011/Session5/57_Rankin.pdf)

входження на світові ринки з конкретними конкурентними перевагами, що обертаються додатковим ресурсом для подальшої модернізації.

Необхідно осмислити, здавалося б, парадоксальну річ: говорячи про стратегічну мету — пошук і посідання належного місця у світогосподарських глобалізованих і лібералізованих економічних зв'язках — саме протекціонізм особливо на перших стадіях реформування має відігравати визначальне значення для створення економічно здорової та конкурентоспроможної системи організації внутрішнього господарства. Система має створити передумови сталого економічного розвитку країни, здатного до конкуренції та самовідтворення. Для досягнення таких цілей виникає потреба на засадах державного протекціонізму виробити правила і норми такої організації господарства, за якої діяльність внутрішніх виробників і закордонних економічних «гравців» об'єктивно відтворюватиме національний валовий продукт.

Зазначені висновки базуються на практиці реформування економіки, що раніше працювала на засадах державного управління і планової діяльності. Тобто, неодмінною умовою є симбіоз ліберальних і протекціоністських заходів з первісною практичною перевагою других для досягнення на наступних етапах стратегічних цілей у межах функціонування внутрішньої економіки на засадах перших, коли передусім вітчизняний бізнес набув необхідного досвіду та відповідальності за захист економічних інтересів суспільства. Зрештою, на таких засадах сформована економічна модель нині успішних країн. Відмінність полягає в тому, що на нинішньому етапі не всі країни, що стали на шлях реформування, мають належні політичні умови для протидії глобальним інтересам ТНК та іншим учасникам світогосподарських зв'язків. Крім того, реформування економіки у зазначених країнах — це дуже важлива, але не єдина потреба, здійснивши яку держави стають учасниками планетарного економічного клубу. Йдеться також про те, що зміни економічного устрою прямо пропорційно пов'язані з корінними змінами суспільно-політичної організації держав, які вимагають створення новітніх структур та інституцій⁹. Це — по-перше. По-друге, з точки зору теоретичної реформи, як складова глобалізаційних перетворень, передбачають лібералізацію та макроекономічну стабілізацію, реструктуризацію наявних економічних можливостей.

Якщо виходити з практичних результатів реформування, то зрозуміло, що в умовах лібералізації та макроекономічної стабілізації (зростання відкритості економік) вітчизняні та зарубіжні виробники діють у межах ринкових викликів, а тому вільно обирають сфери діяльності, що не повністю збігається з теоретичними уявленнями про

⁹ *Serap Durusoy, Edgardo Sica, and Zeynep Beyhan*, "Economic Crisis and Protectionism Policies: The Case of the EU Countries," *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 5, No. 6 (1) (June 2015): 57–68.

можливості участі у міжнародному розподілі праці¹⁰. За обставин, коли потоки капіталу лібералізовано, а економіки країн, що вдалися до реформування, фактично вже є складовою частиною глобалізованого світу, виникає диспропорція між можливостями ТНК та іноземних інвесторів і здатністю країн, а фактично — їхньою нездатністю, самостійно формувати капітал для інвестування за кордон у зв'язку з його нестачею навіть для власних потреб.

Спосіб реалізації економічного прориву залежить від історичного контексту та цілого комплексу вихідних даних, які не можливо продублювати десь ще. Впровадження в термінологічний оборот поняття «неопротекціонізм» дозволить синтезувати смислові значення протекціонізму і лібералізму, які зводяться до нагальної необхідності задоволення нагальних потреб суспільства (тих або інших його суб'єктів) в особі держави. Йдеться про такі потреби, як виживання, безпека, а також сталий розвиток. Сам статус цих потреб, характер необхідності, важливості, усвідомлення рангу «державності» дає підставу побачити національні інтереси країни як генетичну основу протекціонізму і лібералізму. Приватні інтереси різних суб'єктів, виявлені, усвідомлені і доведені до рангу національних інтересів, створюють дихотомну єдність протекціонізму і лібералізму, що додає їм соціальної значущості.

Протекціонізм у процесі глобалізації економіки перетворився з торгової політики, базованої на впровадженні тарифних обмежень, а пізніше і нетарифних інструментів захисту, у складний комплексний державний механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки у процесі глобалізації, що ми називаємо неопротекціонізмом. До основних форм його прояву, у докторській дисертації 2004 року, О. Довгаль справедливо відносить: переважання його наступального характеру з яскраво вираженими агресивними експансіоністськими рисами; поява «колективного макрорегіонального протекціонізму» сучасних інтеграційних союзів; розширення арсеналу інструментів за рахунок використання порівняно нових, тих, які важче піддаються міжнародному регулюванню. Втім, на нашу думку, виклики нестабільності, породжені глобальною фінансовою кризою 2008 р., актуалізували використання нових форм захисту з метою реакції на «нову норму» світової економіки, до яких відносимо: виражене уповільнення темпів економічного росту порівняно з попереднім десятиліттям; високі показники безробіття і старіння населення як у країнах ОЕСР, так і в швидкозростаючих країнах, що розвиваються; загострення боргових проблем; значна невизначеність на ринках і подальші зрушення глобальної економічної активності у бік країн з ри-

¹⁰ C. Henn, and B. McDonald, "Crisis Protectionism: The Observed Trade Impact," IMF Economic Review 62 (1) (2014): 77–118.

нками, що формуються (навіть за сценарієм обмеженої глобалізації на чолі з КНР). Таким чином, глибинна мотиваційна філософія неопротекціонізму, нерідко ініційованого на наднаціональному рівні, є не лише експансіоністською за своєю природою, а й захисною, а об'єктом бажаного впливу виступають не стільки зовнішні ринки, скільки внутрішні процеси в національних економіках.

Неопротекціонізм прагне усунути внутрішню суперечність лібералізму, яка полягає у його подвійності: з одного боку, відкритість економіки, невтручання держави, з іншого боку, одночасно передбачається вже як факт, що відбувся, захист національного виробника і зростання добробуту в суспільстві. Такі характеристики лібералізму, як «стихийний» і «розумний», відображають його внутрішню напруженість і самозаперечення. Тому «розумний лібералізм» і «розумний протекціонізм» – це зона взаємопроникнення протилежностей одна в одну, яка, на думку О. Довгаль, уособлюється в понятті «неопротекціонізм»¹¹. У 2006 році автор зазначала, що «... сучасний протекціонізм перетворився з торгової політики у складний комплексний державний механізм підвищення конкурентоспроможності національної економіки у процесі глобалізації».

На наш погляд, питання про місце і роль тієї або іншої суперечності має методологічну важливість. Здавалося б, немає різниці в тому, що та або інша суперечність є внутрішньою або зовнішньою, генетичною чи функціональною. Це суто теоретичне питання упирається у вибір конкретної стратегії управління рухом суперечностей протекціонізму і лібералізму, а отже обрання конкретних неопротекціоністських стратегій.

Вибір способу реалізації неопротекціоністських інтенцій дозволяє використовувати творчі потенції суперечностей протекціонізму, зводячи до мінімуму їх негативну і тим більше руйнівну дію, як, наприклад, консервація можливості існування неконкурентоспроможних виробництв. Необхідно розрізняти генетичну суперечність протекціонізму як джерело його розвитку і функціональні суперечності протекціонізму. Суперечність, що полягає в розділенні в часі й у просторі здійснюваних дій щодо заміщення імпорту вітчизняною продукцією і підвищення ефективності в майбутньому, відноситься до функціональних суперечностей протекціонізму. Так, прагнення окремих країн до заміщення імпорту вітчизняною продукцією на початковому етапі невігідно. Хоча в майбутньому воно може сприяти підвищенню ефек-

¹¹ Довгаль О. А. Сучасний неопротекціонізм: основні риси і протиріччя / О. А. Довгаль // Економіка: проблеми теорії та практики. — Зб. наук. пр. — Вип. 195. — Т. II. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. — С. 400–406; Довгаль О. А. Діалектика протекціонізму і лібералізму у зовнішньоекономічній політиці / О. А. Довгаль // Економіка розвитку. — Харків: ХНЕУ, 2004. — № 4 (32). — С. 31–35; Довгаль О. А. Внутрішня суперечність сучасних тенденцій протекціонізму і лібералізму / О. А. Довгаль // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — Економічна серія. — Харків, 2004. — № 634. — С. 22–26.

тивності виробництва. Проте практика зовнішньої торгівлі свідчить про зворотне: розділення у просторі і в часі дій щодо заміщення імпорту вітчизняною продукцією і результатів підвищення ефективності виробництва перешкоджає своєчасному отриманню вигоди виробниками, чия продукція одержує тарифний або нетарифний захист, і тим самим знищує стимул до використання протекціоністських заходів. Тому конкретний механізм реалізації протекціонізму має бути спрямований не на розгортання цієї суперечності, а на її усунення.

Спроби урядів відрефлексувати на накопичені імперфекції ринків розпочинаються з ревізії національних економічних інтересів¹², що мають прямий генетичний зв'язок із протекціонізмом¹³, який і історично, і логічно передує лібералізму. Теоретично протекціонізм у своїй соціально-економічній формі виводиться з національних економічних інтересів. Лібералізм теоретично не виводиться безпосередньо з національних економічних інтересів, його можна вивести тільки із протекціонізму як вищої форми його самозаперечення. Проте лібералізм поза реалізацією національних економічних інтересів стає ірраціональним: «свобода торгівлі неможлива без обережностей, тому що сліпе застосування цього правила швидко призвело б до підкорення слабкого сильним, до виникнення об'єктивної ситуації економічного «колоніалізму», нестерпної для країни»¹⁴. Роздвоєння форм реалізації єдиного цілого національного економічного інтересу на протилежності треба здійснювати так, щоб не втрачалася сама єдність соціально-економічної форми, і саме неопротекціонізм стає тим інструментом самоідентифікації в умовах ліберального світопорядку, якого так потребує держава зразка ХХІ століття. Крім того, розвиток процесів регіоналізації, модифікація існуючих інтеграційних ініціатив як відповідь на виклики зростаючої конкуренції на тлі усвідомлення ризиків реалізації дезінтеграційних сценаріїв особливо активізувались у ХХІ столітті, підкресливши динамічність змін як іманентну рису сучасності.

Неопротекціонізм як реакція на кризу глобального регулювання

Анонсовані в макроекономічній політиці як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, заходи щодо стимулювання економічного розвитку на тлі рецесійних тенденцій у світовій економіці підпадають під

¹² J.N. Bhagwati, "Lobbying and welfare," *Journal of Public Economics* 14 (December 1980): 355–363.

¹³ Hiau Looi Kee, Ileana Neagu Constantinescu, and Alessandro Nicita, "Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008," *The Review of Economics and Statistics* 95 (1) (2013): 342–346.

¹⁴ Uri Dadush, *Resurgent Protectionism: Risks and Possible Remedies*. (Carnegie, Policy Outlook, 2009). Retrieved from <http://carnegieendowment.org/2009/03/10/resurgent-protectionism-risks-and-possibleremedies>. Accessed Date March 20, 2014.

поняття «неопротекціонізму». На відміну від «класичного» протекціонізму¹⁵, спрямованого на захист національних виробників, окремих галузей економіки, залежно від їхньої значущості і політичної сили зацікавлених кіл, неопротекціонізм має у своєму арсеналі інструментарій, що стає реакцією на нові виклики «нової норми». В оновленому вигляді, змінюється акцент у самому цілепокладанні: не стільки захищеність від іноземної конкуренції у своїй країні, скільки стимулювання економічної активності у відповідь на скорочення сукупного попиту ставиться в обов'язок останньому. Таким чином, саме цілі відстоювання економічного суверенітету (для країн, що розвиваються) або боротьба за збереження (для розвинених країн) чи поширення економічного впливу (для країн, що розвиваються) стають домінантами трансформації класичного протекціонізму¹⁶ в неопротекціонізм.

Завуальований або напіввідкритий характер неопротекціонізму не підпадає під зафіксовані в документах СОТ класичні прояви протекціонізму, а тому подальша гібридизація його форм актуалізує необхідність їхньої класифікації з метою привертання уваги наукової спільноти до нових викликів глобальному регулюванню системи міжнародних економічних відносин.

1. Інституційний неопротекціонізм інтерпретується нами як напрям міжнародної економічної політики, що передбачає державне або наднаціональне втручання з метою створення таких інституційних умов, які уможливають боротьбу за збереження чи поширення економічного впливу та сприяють просуванню альтернативних існуючим форм співпраці та регулювання міжнародних економічних відносин задля стимулювання економічного росту або вирішення соціальних проблем. Інституційний неопротекціонізм є інструментом державної політики або міждержавних угод як в арсеналі розвинених країн, так і країн, що розвиваються. До них зараховуємо:

- створення альтернативних інституційній тріаді (МВФ-СБ-СОТ) регіональних ініціатив інституційної співпраці (Чіанг-Майська ініціатива; банки розвитку БРІКС);

- впровадження альтернативних стабілізаційних програм для країн центру та країн периферії (у межах інтеграційних об'єднань, зокрема в ЄС);

- просування експансіоністських програм економічного стимулювання розвиненими країнами на тлі насаджуваних для імплементації рестрикційних програм країнам, що розвиваються (маніпулюючи залежністю країн, що розвиваються, від фінансової, технічної, кон-

¹⁵ Razeen Sally, Classical liberalism and international economic order: studies in theory and intellectual history. (London: Routledge, 1998) [ISBN 0415164931].

¹⁶ Leonard Gomes, Foreign trade and the national economy: mercantilist and classical perspectives. (Basingstoke: Macmillan, 1987) [ISBN 0312007655].

сультаційної допомоги з боку міжнародних інституцій, якої вони потребують в умовах обмеженого доступу до ринків приватного капіталу та залежності від нових технологій);

- *створення фондів суверенного багатства.*

2. Ідеологічний неопротекціонізм — принцип оптимізації міжнародних економічних відносин як в інтересах окремих її учасників, так і об'єднань. Це такий інструмент регулювання міжнародних економічних відносин, який визначає напрями потенційної співпраці, впливає на інституційні умови останньої, має як проциклічний, так і контрциклічний характер і слугує цілям забезпечення економічного суверенітету та/або економічного зростання країн/об'єднань. До них зараховуємо:

- *маніпулювання екологічним фактором* при регулюванні міжнародних економічних відносин (що встановлює обмеження на викиди CO₂, а, отже, опосередковано закликає до скорочення в країнах, що розвиваються, виробництва або зростання витрат на нові енергозощаджувальні технології, лівову частку ринку яких контролюють компанії з країн розвинених);

- *рух у бік дезінтеграційних тенденцій* (Soft Brexit and hard Brexit);

- *рух у бік поглиблених форм інтеграції* (наприклад, ініціювання створення в межах ЄС різних альтернативних Союзів — фіскального, банківського, бюджетного);

- *цілеспрямоване ослаблення переговорних позицій Багатонаціональних компаній;*

- *реалізація політики реіндустріалізації* попри відсутність економічної ефективності таких проєктів.

3. Інтеграційний неопротекціонізм — це така форма реалізації економічних, політичних, безпекових інтересів країн, що передбачає використання потенціалу інтеграційних об'єднань шляхом координації міжнародної економічної політики. Нова координація передбачає значні зміни внутрішньої політики з урахуванням міжнародної взаємозалежності з метою максимізації як «спільного добробуту», так і пошуку шляхів підвищення національного добробуту країн-учасниць. Може стосуватись узгодження економічних і політичних заходів різних держав включно з можливою передачею окремих повноважень наднаціональним органам. До його проявів відносимо:

- *формування поглиблених і розширених форм класичних стадій міжнародної економічної інтеграції* (поглиблені і розширені зони вільної торгівлі; поглиблені і розширені митні союзи) з метою забезпечення полегшеного доступу до ринків;

- *розвиток секторальних (галузевих) економічних союзів країн в умовах глобалізації;*

- формування інноваційного, енергетичного, фіскального, банківського союзів; розвиток валютних союзів; нові процеси на світовому страховому ринку;

- укладання регіональних торговельних угод, які фактично виступають результатом компромісу протекціоністських та антипротекціоністських сил. Підтримка вільної торгівлі виходить від споживачів, галузей, що залежать від імпорту продукції, та від експортних галузей економіки. Водночас, підприємства, що конкурують на внутрішньому ринку, звичайно активно підтримують обмежувальні міри. Без сумнівів, такі антагоністичні інтереси впливають на процес регіональної інтеграції та зовнішню торговельну політику;

- формування мегарегіональних торговельних альянсів (мегарегіональні інтеграційні процеси в АСЕАН; формування Регіонального всеосяжного економічного партнерства; перспективи економічної інтеграції між КНР, Японією та Південною Кореєю; формування торговельного блоку країн Латинської Америки; активізація інтеграційних процесів у Тихоокеанському регіоні в рамках Угоди про тісніші економічні відносини.

4. Регуляторний неопротекціонізм¹⁷ є інструментом модифікації правил глобального співіснування, що формувались на етапі глобальної взаємозалежності і віддзеркалювали інтереси сильних гравців¹⁸. Виступає принципом координації¹⁹ економічної політики на глобальному, регіональному або національному рівнях; є водночас проявом незалежності та реакцією на неї, а також забезпечує реалізацію ідеологічного та інституційного неопротекціонізму задля створення оптимальних умов господарювання та стимулювання економічної активності. Здійснюється в двох формах: централізованій (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, СОТ, ОЕСР та інші) і децентралізованій. До його проявів відносимо:

- прийняття положень *Базель III*. Підвищення регулятивних вимог до достатності капіталу негативно вплине на темпи економічного

¹⁷ Alan O Sykes, "Regulatory Protectionism and the Law of International Trade," *University of Chicago Law Review* 66 (1) (Winter 1999): 1–46.

¹⁸ У сучасній економічній теорії давно існує напрям, що бере свій початок від Дж. Кейнса і Р. Пребіша (які започаткували «постструктуралістський» і «посткейнсіанський» підходи до економічної політики відповідно) і триває по цей день, згідно з яким застосування контролю над потоками капіталу має важливе значення для фінансової стабільності, проведення незалежної монетарної політики та підтримання стабільного валютного курсу. Ці теорії були витіснені в 1980-х і 1990-х рр. теоріями лібералізації ринку капіталу. Однак, емпіричні дані показали, що лібералізація ринку капіталу не супроводжується економічним зростанням у країнах, що розвиваються. Зовсім недавно економісти основного напрямку розробили концепцію «нової економіки добробуту» контролю над капіталом, згідно з якою контроль є сукупністю заходів для нейтралізації збоїв ринку, спричинених асиметрією інформації, ефектом зараження, невизначеністю та ін. Тож у цілому, контроль над капіталом можна розглядати не як «новий протекціонізм», а як «новий регуляціонізм», що виправдовує інструмент політики, що довгий час вважався інструментом, який сприяє стабільності і економічному зростанню у країнах, що розвиваються.

¹⁹ K. William Watson and Sallie James, "Regulatory Protectionism A Hidden Threat to Free Trade," *Policy Analysis* 723 (2013): 2–27.

зростання країн, що розвиваються, але позначиться на зростанні стабільності фінансової системи розвинених країн;

- *впровадження Плану дій BEPS за ініціативою країн ОЕСР*, викликаний стурбованістю контролюючих органів втратою істотних податкових надходжень унаслідок дотримання значною кількістю ТНК політики, спрямованої на ерозію бази оподаткування та виведення прибутку в низькоподаткові юрисдикції. Реалізація окреслених у Плані дій заходів призведе до зменшення стимулів до перенесення виробничих потужностей до низькоподаткових юрисдикцій і сприятиме зміні в потоках капіталів;

- *створення податкових гаваней* (США, штат Невада (через недотримання стандартів ОЕСР));

- *упровадження альтернативних платіжних систем* (так, КНР у 2015 році запустив власну міжнародну платіжну систему CIPS задля усунення однієї з найбільших перешкод на шляху інтернаціоналізації юаня і значного збільшення міжнародного використання китайської валюти за рахунок скорочення транзакційних витрат);

- *створення стабілізаційних фондів всередині інтеграційних угруповань*;

- *визначення оптимального рівня валютної складової у золото-валютних резервах і рівня заощадження*;

- *реалізація країною механізму системи самострахування* через використання великих запасів міжнародних резервів;

- *реалізація контрциклічної макроекономічної політики*;

- *будь-які заходи стимулювання внутрішнього попиту на тлі скорочення сукупного попиту* в умовах рецесії світової економіки (план Оланда зі стимулювання боротьби з безробіттям в межах оголошеного надзвичайного економічного стану);

- *стимулювання зайнятості у малому та середньому бізнесі*. (Так, за планом Оланда, зокрема, передбачено, що підприємства, де працює менше ніж 250 працівників, отримуватимуть доплату в 2 тис. євро за кожне робоче місце, яке передбачає працевлаштування особи терміном більше ніж на 6 місяців із зарплатою у 1,3 рази більше рівня мінімальної заробітної плати);

- *використання практики податкового кредиту* (Зокрема, на наукові дослідження в рамках плану Оланда (Франція 2016 р.). Цей важливий інструмент дозволяє компаніям резервувати до 30% своїх інвестицій на дослідження і розвиток. Крім того, держава планує збільшити фінансування суспільно важливих досліджень);

- *запровадження механізму безумовного місячного доходу*.

5. Екологічний неопротекціонізм²⁰ є формою ідеологічного та інституційного неопротекціонізму та виступає інструментом регулювання відносин структурної та технологічної залежностей. До його проявів відносимо:

- *інституційне регулювання кліматичної проблеми.* (Так, за результатами Паризького саміту 2015, країни зобов'язались зменшити викиди CO₂. Утім, вони самі визначають базу порівняння, тобто вони спеціально можуть обрати рік, коли їхні викиди парникових газів в атмосферу були найбільшими, і порівняти ці дані з обсягом викидів у 2025 р. Зрозуміло, що тоді викидів і так стане менше просто через те, що технології постійно вдосконалюються, ефективність використання ресурсів підвищується. Тому такі країни, як США чи члени ЄС, порівняно з країнами, що розвиваються, можуть з легкістю обіцяти зниження викидів вуглекислого газу в атмосферу до 2025 р. на 30–40 % порівняно з 1990 р. чи 2005 р без зниження темпів економічного зростання);

- *запровадження високих екологічних стандартів, що блокують доступ на внутрішні ринки;*

- *маніпулювання обсягами експорту сировини, видобуток якої супроводжується високими викидами CO₂.* (Так, погроза з боку Китаю щодо зменшення експорту рідкоземельних матеріалів може значно тиснути на ринок високотехнологічної продукції розвинених країн, виробництво якої залежить від їхніх поставок);

- *субсидування галузей альтернативної енергетики*²¹.

6. Ринково-орієнтований неопротекціонізм є реакцією на визнання як об'єктивної даності неможливості свободи торгівлі без впливів обмежуючих чинників, в основі яких лежать об'єктивні потреби національних економік та потенціалу світової економіки до зростання. Відповідно, напрямом ринково-орієнтованого протекціонізму є створення механізмів, здатних елімінувати так звані «провали ринку» та впливати на ринкову кон'юнктуру. Серед них виокремлюємо:

- *можливість впливати на світові ціни* (ОПЕК; окремі групи сировинних товарів) і формувати кон'юнктуру ринків;

- *можливість викривлювати ринки та загострювати дисбаланси* (через маніпулювання обсягами заощаджень і потоками інвестицій);

- *здатність диверсифікувати ринки збуту та джерела інвестицій.*

7. Факторний неопротекціонізм — інструмент регулювання міжнародних економічних відносин з метою елімінування сировинної, ресу-

²⁰ Simon J. Evenett and John Whalley, "Resist green protectionism — or pay the price," In Richard Baldwin and Simon Evenett, eds., *The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20* (Centre for Economic Policy Research, 2009), pp. 93–98.

²¹ Simon Lester, "The Problem of Subsidies as a Means of Protectionism: Lessons from the WTO EC-Aircraft Case," *Melbourne journal of International Law* 12 (2) (2011): 1–28.

рсної, енергетичної та технологічної залежностей. До його форм прояву зараховуємо:

- *обмеження експортних поставок необробленої сировини* (сировинний неопротекціонізм);
- *захист внутрішніх запасів сировини* (ресурсний неопротекціонізм), що стимулює розвиток альтернативних джерел постачання останньої;
- *надання знижки вітчизняним виробникам на окремі види ресурсів* (ресурсний, сировинний неопротекціонізм);
- *розвиток альтернативних джерел енергопостачання*. (Так, наприклад, розробка родовищ сланцевого газу виступає проявом енергетичного неопротекціонізму, що дозволить зменшити витрати на виробництво кінцевої продукції та зменшити сировинну залежність від країн-постачальників);
- *продаж розвиненими країнами та ТНК своїх застарілих та/або захищених патентами і ліцензіями технологій країнам, що розвиваються, отримуючи надприбутки*. З іншого боку, зростання інвестицій у розробку нових технологій (чому сприяє необмежений доступ до ринків позичкового капіталу внаслідок високих кредитних рейтингів позичальників) забезпечує подальшу експансію ринків і призводить до зростання продуктивності праці);
- *придбання високотехнологічних компаній країн Центру країнами Периферії*;
- *диверсифікація імпорту енергоносіїв з високими стандартами енергозбереження* (енергетичний неопротекціонізм);
- *використання енергії атомних станцій задля здешевлення вартості кінцевої продукції* (Франція у межах ЄС).

8. Інфраструктурний неопротекціонізм — форма державного втручання, спрямована на зменшення факторної та структурної залежностей шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату та стимулювання економічної активності задля заохочення реалізації інфраструктурних проектів. До його проявів відносимо:

- *зростання обсягів контрактів в сфері розвитку інфраструктури*;
- *державна підтримка реалізації крупномасштабних проектів, спрямованих на глобальну експансію* (проект «Шовковий шлях» КНР).

9. Монетарний неопротекціонізм — це форма елімінування монетарної складової незалежності в умовах реалізації валютно-фінансової інтеграції за умов збереження монетарного суверенітету. Є інструментом регулювання «дилеми несумісної трійці» (що передбачає встановлення компромісу між проведенням незалежної монетарної політики, контролю обмінного курсу та зберігання відкритим капітального ра-

хунку, а також управління потоками капіталів. До його проявів відносимо:

- *реалізація політики кількісного пом'якшення* (До цього заходу вдавались США, ЄС, Японія). Кількісне послаблення сприяє знеціненню валюти країни двома шляхами: по-перше, воно впливає на очікування спекулянтів щодо можливості падіння вартості валюти; по-друге, значне збільшення пропозиції національної валюти призводить до зниження внутрішньої відсоткової ставки в порівнянні з відсотковими ставками країн, у яких кількісне послаблення не застосовується. У свою чергу, це спричиняє зростання обсягів капіталу в девальвованій валюті, що переміщується до країн із вищими відсотковими ставками, для збільшення вигоди від інвестування і торгівлі, що призводить до подорожчання валюти цих країн. Таким чином, експорт країни — одержувача капіталу буде підірвано внаслідок зростання її валютного курсу, а зростання імпорту з країни, що здійснила кількісне послаблення, спричинить порушення торговельного балансу на користь ініціатора кількісного послаблення);
- *маніпулювання політикою процентної ставки* (в т.ч. досвід встановлення негативної процентної ставки);
- *контроль за рухом капіталу*²²;
- *встановлення податку на ввезення капіталу і субсидій на вивезення капіталу (залежно від динаміки бізнес циклу і стану торговельного балансу)*²³.

²² Прямі іноземні інвестиції часто вважаються менш нестабільними і викликають менше занепокоєнь з точки зору макроекономічної стабільності. Обмеження та заходи контролю за вивезенням капіталу часто використовуються для «зупинки кровотечі» і утримують капітал від занадто швидкого вивезення з приймаючої країни. Низку цих заходів було використано під час світової фінансової кризи, але їх назвали протекціоністськими заходами. Однак, і посткейнсіанці, і постструктуралісти продовжували підкреслювати, що неконтрольовані потоки капіталу дають волю серйозним фінансовим ризикам і макроекономічним обмеженням, які роблять економіку вразливою до фінансової кризи, нестабільності валютного курсу, повільнішого зростання виробництва та вищого безробіття. Беручи до уваги нестабільну та проциклічну природу вільних потоків капіталу і їхні дестабілізуючі ефекти, представники посткейнсіанства і постструктуралізму виступали за систему постійного регулювання рахунку операцій з капіталом, яка не тільки регулює вивезення капіталу під час фінансових криз, але й ввезення капіталу під час економічного піднесення. Допмагаючи уникнути надмірних запозичень, така система надає засіб впровадження валютних обмежень та обмежень національного кредитування під час економічного піднесення і таким чином захищає від нестійкого зростання валютного курсу, а отже, від самого виникнення кризи. Якщо ж криза все-таки розпочинається, регулювання вивезення капіталу може допомогти уникнути різкого знецінення валюти та некерованого зростання витрат з обслуговування боргу.

²³ А. Костіот, Г. Лорензоні та І. Вернінг визначають оптимальний контроль за рухом капіталу, який залежить від динаміки бізнес-циклу і торговельного балансу. З їхньої моделі можна отримати оптимальне поєднання політичних заходів: або оподаткування ввезення капіталу і субсидування вивезення, або оподаткування вивезення капіталу і субсидування ввезення. Зокрема, в період експансії, коли спостерігається додатне зростання виробництва, оптимальною політикою є встановлення податку на ввезення капіталу і субсидій на вивезення. Такі результати мають важливе значення для економік з високими темпами зростання, які намагаються «наздогнати» решту світу. В економетричному аналізі МВФ досліджується економічна ситуація безпосередньо перед кризою у країнах, які застосовували контроль за рухом капіталу, і в країнах, які його не застосовували. Вони виявили, що економічна ситуація у країнах, які застосовували контроль за рухом капіталу, була краща: застосування контролю за рухом капіталу було пов'язане з уникненням деяких з найгірших наслідків для зростання, пов'язаних з фінансовою вразливістю.

10. Валютний²⁴ неопротекціонізм — інструмент реалізації економічних і безпекових інтересів країн шляхом використання механізму курсоутворення задля підвищення конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, а також шляхом використання експансійного потенціалу валюти. Реалізується через:

- *проведення конкурентних девальвацій*. Останні з високим ступенем апроксимації можна звести до таких: здійснення валютної інтеграції та проведення девальвації шляхом підвищення пропозиції національної валюти та скупівлі іноземних валют, унаслідок чого курс національної валюти знижується; впровадження політики кількісного послаблення, за якої Центральний банк країни підвищує пропозицію грошей у країні шляхом купівлі державних цінних паперів у комерційних банків. Зростання пропозиції грошей призводить до зниження відсоткових ставок в економіці та послаблення національної валюти; зниження курсу національної валюти шляхом поширення інформації про здійснення відповідних заходів у майбутньому, що знизить будь-які стимули спекулянтів грати на підвищення валюти;

- *монетарні війни*. Виступають продовженням монетарної політики іншими, руйнівними засобами, будучи організованими економічним насиллям, метою якого є зафіксоване досягнення політичних та економічних цілей, яких не вдається досягти в рамках існуючих валютно-грошових відносин;

- *упровадження різних курсів національної валюти для обслуговування експортних/імпортних операцій країни;*

- *інтернаціоналізація валют на регіональному рівні;*

- *розвиток валютних союзів;*

- *перегляд валютних паритетів.*

11. Фінансовий неопротекціонізм — інструмент реалізації економічних і безпекових інтересів держави (у т.ч. національних компаній), що полягає в здатності до контрциклічного управління потоками капіталів за допомогою адміністративних важелів впливу, дієвість якого залежить від рівня розвиненості фінансової інфраструктури²⁵ та сту-

²⁴ Georgios Georgiadis and Johannes Gräßl, Growth, Real Exchange Rates and Trade Protectionism since the Financial Crisis (Working Paper SerieS No. 1618 / November 2013, European Central Bank, 2013)

²⁵ Дж. Френкель стверджує, що дестабілізуючі ефекти нерегульованих потоків капіталу (наприклад, невиправдане розширення кредиту й ліквідності, посилення валютного курсу і підвищення цін на фінансові й реальні активи) загострені у країнах, що розвиваються, у тому випадку, коли фінансові ринки малі і недостатньо диверсифіковані. Праці посткеїнсів і постструктуралістів також звертають увагу на те, що вільні потоки капіталу значно зменшують ступінь свободи макроекономічного управління і політичної автономії, оскільки для залучення капіталу приватних іноземних інвесторів необхідні сильний валютний курс і високі відсоткові ставки. Висока відсоткова ставка негативно впливає на внутрішні інвестиції, у той час як ревальвація національної валюти зменшує конкурентоспроможність експорту країни. Отже, здатність стимулювати національні інвестиції (згідно з національними пріоритетами виробництва й зайнятості) знижується, і для країни ускладнюється використання валютного курсу як стратегічного інструмента для отримання доступу до світового ринку промислових товарів. Більш того, як зазначає М. Девідсон, окрім втрати країною частки на світовому ринку, посилення валютного курсу також загрожує національним фірмам втрачати частку на національному ринку, оскільки імпорт стає дешевшим. Неокласична модель зростання (Солоу) за-

пеня інтеграції країни до глобального фінансового простору. Реалізується через:

- *рестриктивні заходи щодо руху капіталу, що базуються на кількісних показниках* (податки на притік капіталу (Бразилія) і вивезення капіталу (Малайзія); обмеження невідповідності валют; встановлення мінімального строку перебування; обмеження кінцевого використання; вимоги неоплачених резервів);
- *реалізацію стабілізаційних програм, у межах яких здійснюється фінансування неефективних банківських установ;*
- *скорочення резервів, розміщених в американських казначейських облігаціях.* Розмір зниження залежить від динаміки відтоку капіталу і інтервенцій на ринку (КНР, 2017);
- *обмеження купівлі офшорних активів* (КНР, 2017.);
- *активне використання фінансових інновацій.*

12. Борговий неопротекціонізм — інструмент реалізації економічних і безпекових інтересів країн, компаній, що полягає у формуванні альтернативних джерел залучення кредитних ресурсів і можливостей рефінансування боргу, а також у вільному доступі до ринків приватного та офіційного кредитування без шкоди для кредитного рейтингу країни (що встановлюється міжнародними кредитно-рейтинговими агентствами). Реалізується через:

- *зменшення боргового навантаження на економіку* через реалізацію політики стимулювання інфляції (для зменшення внутрішнього боргу країни);
- *стимулювання попиту на боргові цінні папери;*
- *доступність каналів прямого кредитування.* (Так, за лінією «Центр-Центр» переважають канали прямого кредитування, які забезпечують рух тимчасово вільних ресурсів безпосередньо від власників до позичальників.

Зовнішні запозичення можуть здійснюватись як у формі банківських кредитів (bank-based), так і шляхом емісії боргових цінних паперів, зазвичай облігацій (market-based). Фінансові потоки, засновані на банківському кредиті, перевищують запозичення у формі емісії цінних паперів. За ліні-

безпечує стандартну теоретичну основу для аналізу впливу лібералізації ринку капіталів на економічне зростання. Вплив лібералізації здійснюється через вартість капіталу, яка знижується після лібералізації в результаті притоку капіталу. Крім того, у короткостроковому періоді темп зростання капіталу і обсяг виробництва на одиницю капіталу зростають протягом перехідного періоду. Однак, емпіричні дослідження показують, що лібералізація ринку капіталів у країнах, що розвиваються, не пов'язана з економічним зростанням. Це частково пояснюється тим, що перешкодою, яка стримує траєкторію зростання країн, що розвиваються, є не потреба в зовнішніх інвестиціях, а недостатній попит на інвестиції. Ця перешкода може бути посилена через потоки іноземного капіталу, тому що ці потоки призводять до зростання реального обмінного курсу, знижуючи таким чином конкурентоспроможність товарів і зменшуючи бажання приватного сектора інвестувати. Причини неспроможності багатьох емпіричних досліджень виявити переваги для зростання пов'язані з їхньою методологією. Перехресні дослідження мають три основні недоліки. По-перше, дослідження вимірюють *постійний* вплив на темпи зростання, а не тимчасовий вплив. Згідно з неокласичною теорією, лібералізація постійно зменшує вартість капіталу і тимчасово підвищує темпи зростання капіталу і виробництва. По-друге, вимірювання відкритості ринку капіталів є подвійним і підлягає помилці вимірювання. Таким чином, дослідження не виявили значного впливу подвоєних величин на темпи зростання.

єю «Центр-Периферія» переважають непрямі канали кредитування, які задіюють банківські і небанківські інститути у ролі посередників. Функція контролю за розміщенням коштів і поведінкою позичальника забезпечується рейтинговими агентствами та аналітичними компаніями, що збільшує залежність від останніх. Неофіційні міжнародні організації задіяні в боргові відносини на етапі врегулювання боргових суперечок (зокрема, Лондонський клуб реструктуризує борги перед комерційними фінансовими установами, Паризький — перед іноземними державами-кредиторами), хоча офіційні джерела залучення (міжурядові канали, МФО) боргового капіталу превалюють через нерозвиненість фінансових/фондових ринків та обмежену доступність банківського кредитування);

- *нові інструменти рефінансування боргу.*
- *контроль у формі податків на іноземний борг*²⁶.

Висновки

З наведених прикладів стає очевидним, що країнові особливості політики неопротекціонізму, особливо з урахуванням регіональної специфіки, дозволяють вести мову про:

- 1) гнучкість інструментарію реалізації політики неопротекціонізму;
- 2) відсутність єдиного підходу до інтерпретації способів досягнення анонсованих завдань;
- 3) відмінності у пріоритетах;
- 4) єдність цілей усіх інструментів, що полягають у стимулюванні відновлення економічного зростання.

Таким чином, слід визнати, що **втручання держави стає іманентною характеристикою ліберальної політики**. Втручання держави може бути засобом економічного націоналізму²⁷, але може проявитися і в економічному лібералізмі. Ліберальні ринки вимагають постійного втручання держави²⁸. Ліберально-ринковий капіталізм спирається на

²⁶ Оптимальний контроль за рухом капіталу є фактично податком Пігу на ввезення капіталу, який підвищує добробут і відновлює ефективність децентралізованої рівноваги ринку. Цей тип контролю може підвищити фінансову стабільність і запобігти раптовим зупинкам і втечі капіталу. Дійсно, країни, що розвиваються, як наприклад, Бразилія, запровадили заходи контролю у формі податків на іноземний борг. Ймовірність раптової зупинки змінюється залежно від ставки податку Пігу і шоку ліквідності. Оптимальний податок, який змінюється залежно від розміру шоку, може зменшити не лише ймовірність раптової зупинки, але і тривалість такої зупинки. Наприклад, оптимальна ставка для економіки з 10 %-ю імовірністю раптових зупинок становить 1,3 % на один запозичений долар.

²⁷ *Eric Helleiner, Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from the Nineteenth Century (TIPEC Working Paper 02/3).*

²⁸ Дж. Стігліц дуже скептично ставиться до лібералізації ринку капіталів і висуває аргументи на користь втручання в потоки капіталу, які базуються на висновках теоретичних і емпіричних досліджень. Основні аргументи проти повної лібералізації ринку капіталів засновані на таких наслідках відкриття ринків: підвищення диверсифікації ризику, більш проциклічні потоки капіталу, підвищення ризику зараження, підвищення ризику втечі капіталу, підвищення фінансової нестабільності. К. Рогофф виокремлює чотири «страхи», викликані відкритими ринками капіталу: страх підвищення плаваючого валютного курсу, страх перед потоками «гарячих грошей», страх великого притоку капіталу, страх перед втратою незалежності грошово-кредитної політики.

законне втручання «ліберальної держави» в економічну діяльність²⁹. Державне втручання, за таких обставин, може бути характеристикою економічного лібералізму, а, отже, не буде обґрунтованим показником економічного націоналізму. З іншого боку, протекціонізм, що включає дискримінаційні заходи за допомогою жорсткості норм, є чітким показником економічного націоналізму. Неопротекціонізм з його гнучким інструментарієм стає політикою зниження асиметричності розподілу вигід від глобалізації і реакцією на глобальні дисбаланси, що вкотре підкреслює тезу про те, що участь держави в регулюванні економічних процесів є об'єктивною реальністю, і ми стаємо свідками трансформації раніше оголошеного напрямку в бік дерегуляції в ререгуляцію.

Список літератури

1. Довгаль О. А. Сучасний неопротекціонізм: основні риси і протиріччя / О. А. Довгаль // Економіка: проблеми теорії та практики. — 36. наук. пр. — Вип. 195. — Т. II. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. — С. 400–406.
2. Довгаль О. А. Діалектика протекціонізму і лібералізму у зовнішньоекономічній політиці / О. А. Довгаль // Економіка розвитку. — Харків: ХНЕУ, 2004. — № 4 (32). — С. 31–35.
3. Довгаль О. А. Внутрішня суперечність сучасних тенденцій протекціонізму і лібералізму / О. А. Довгаль // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — Економічна серія. — Харків, 2004. — № 634. — С. 22–26.
4. Alan O Sykes, "Regulatory Protectionism and the Law of International Trade," *University of Chicago Law Review* 66 (1) (Winter 1999): 1–46.
5. C. Henn, and B. McDonald, "Crisis Protectionism: The Observed Trade Impact," *IMF Economic Review* 62 (1) (2014): 77–118.
6. Eric Helleiner, "Economic Nationalism as a Challenge to Neoliberalism? Lessons from the 19th Century," *International Studies Quarterly* 46 (3) (September 2002): 307–29.
7. Georgios Georgiadis and Johannes Gröb, Growth, Real Exchange Rates and Trade Protectionism since the Financial Crisis (Working Paper SerieS No. 1618 / November 2013, European Central Bank, 2013)
8. Hiau Looi Kee, Ileana Neagu Constantinescu, and Alessandro Nicita, "Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008," *The Review of Economics and Statistics* 95 (1) (2013): 342–346.
9. J.N. Bhagwati, "Lobbying and welfare," *Journal of Public Economics* 14 (December 1980): 355–363.
10. K. William Watson and Sallie James, "Regulatory Protectionism A Hidden Threat to Free Trade," *Policy Analysis* 723 (2013): 2–27.
11. Keith Rankin, Mercantilist Reasoning in Economic Policy Making (Paper for the 2011 Conference of the New Zealand Association of Economists Wellington 29 June to 1 July 2011, URL: http://nzae.org.nz/wp-content/uploads/2011/Session5/57_Rankin.pdf)

²⁹ Eric Helleiner, "Economic Nationalism as a Challenge to Neoliberalism? Lessons from the 19th Century," *International Studies Quarterly* 46 (3) (September 2002): 307–29.

12. *Leonard Gomes*, Foreign trade and the national economy: mercantilist and classical perspectives. (Basingstoke: Macmillan, 1987) [ISBN 0312007655].
13. *Razeen Sally*, Classical liberalism and international economic order: studies in theory and intellectual history. (London: Routledge, 1998) [ISBN 0415164931].
14. *Serap Durusoy, Edgardo Sica, and Zeynep Beyhan*, "Economic Crisis and Protectionism Policies: The Case of the EU Countries," *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 5, No. 6 (1) (June 2015): 57–68.
15. *Simon J. Evenett* (2010/b), "The Global Overview: Has Stabilisation Affected The Landscape of Crisis-Era Protectionism," in Simon Evenett, ed., *Will Stabilisation Limit Protectionism? The 4th GTA Report – A Focus on the Gulf Region* (Centre for Economic Policy Research, 2010), pp. 17–30.
16. *Simon J. Evenett* and John Whalley, "Resist green protectionism – or pay the price," In Richard Baldwin and Simon Evenett, eds., *The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20* (Centre for Economic Policy Research, 2009), pp. 93–98.
17. *Simon Lester*, "The Problem of Subsidies as a Means of Protectionism: Lessons from the WTO EC-Aircraft Case," *Melbourne journal of International Law* 12 (2) (2011): 1–28.
18. The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20, Richard Baldwin and Simon Evenett (eds). Retrieved from http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/shared/iheid/31/Murky_Protectionism.pdf
19. Uri Dadush, *Resurgent Protectionism: Risks and Possible Remedies*. (Carnegie, Policy Outlook, 2009). Retrieved from <http://carnegieendowment.org/2009/03/10/resurgent-protectionism-risks-and-possiblremedies>. Accessed Date March 20, 2014.
20. *W.E. Takacs*, "Pressures for protectionism: An empirical analysis," *Economic Inquiry* 19 (4) (October 1981): 687–693.
21. *William K. Tabb*, *Reconstructing Political Economy* (Taylor & Francis e-Library, 2002, URL: <http://sttpml.org/wp-content/uploads/2015/03/POLITICAL-ECONOMY-Reconstructing-political-economy-the-great-divide-in-economic-thought.pdf>)

Стаття надійшла до редакції: 15.06.2017.